

NOTES SOBRE DOS POETES LLATINISTES EMPORDANESOS

PER

MARIA ÀNGELS ANGLADA

Institut d'Estudis Catalans

Només una amistat ja llarga en anys amb la Dolors, nascuda quan estudiàvem a la Universitat de Barcelona, justifica que prengui la paraula, ja que no sóc cap especialista. Potser m'ho recriminaria el Ciceró del tractat *De senectute* que recomana *quicquid agas, age pro uiribus*; però de segur que m'ho aprovaria el Ciceró de *De amicitia* perquè la Dolors i jo hem menjat juntes, per dir-ho com ell, molts modis de sal.

L'Empordà sempre ha estat terra de llatinistes; recordem, per no anar més enrere, Joan Malagarriga i de Reard, comte de Creixell, al segle XVIII, membre de l'Acadèmia dels Desconfiats -després Acadèmia de Bones Lletres- on pronuncià una conferència en català sobre Tàcit. Al nostre segle, són remarcables les traduccions de Josep Maria Llovera, fill de Castelló d'Empúries, autor de *Versions de l'obra completa d'Horaci*, així com de traduccions dels himnes litúrgics i de *Quinze rapsòdies de l'Iliada d'Homer*. També era empordanès, de família arrelada a Figueres, ciutat on sojornà sovint, Joan Mínguez i Delfís, que als vint-i-tres anys va traduir per a la Fundació Bernat Metge les *Elegies* de Tíbul i les de Properci.

Em plau recordar aquí el qui va ser catedràtic nostre, Marià Bassols de Climent, igualment empordanès, com ho advera el poema de Carles Fages:

Salut, casa de Climent
nissaga d'abats i bisbes,
governadors, gent de lleis,
poetes i llatinistes.

Em referiré també al breu testimoni d'un pagès, abans de comentar dos poetes, excel·lents coneixedors del llatí i que en reflecteixen l'empremta: Sebastià Casanovas i Canut, autor de les *Memòries d'un pagès del segle XVIII*¹.

¹ Sebastià Casanovas i Canut, *Memòries d'un pagès del segle XVIII*, Barcelona 1978.

Quan lo dit Canut, mon avi, anava en alguna part, sempre també me feia seguir, perquè se tenia molt per gros quan me veia argüir amb altres, de tal manera que una ocasió anàrem amb lo dit mon avi a Girona, i posàvem a casa del senyor Esteve Andreu, i veient est senyor que per l'edat que tenia sabia molt, perquè allí jo argüí amb diferents estudiants, i altra que en la casa de dit senyor hi havia un capellà molt jove, i est capellà sabia molt, perquè tan jove com era lo dit capellà, era estat mestre de Gramàtica a Girona, i est de la dita Gramàtica me provà tant i tant, de tal manera que amb lo repetir de Ciceró arribàrem a tenir unes fortes raons, suposat ell me volia pretenir una cosa contrària, però tan criatura com era jo, de lo que sabia no mirava cortines a ningú, i me seria fet trinxar abans d'amollar, si jo sabia que tingués raó, i a l'últim lo dit capellà me digué: "Fill, tu tens raó, i d'això no te n'agraviis, perquè sols ho he fet per provar-te", i llavors lo dit capellà digué: "no he vist una cosa tan rara de saber-se explicar una criatura com fa aquest xic, i és cert que si ell persevera i no té desgràcia de ninguna cosa ha d'arribar a ser molt docte".

El nostre pagès va haver de deixar els estudis a tretze anys, en morir la seva àvia, però de segur que sense aquesta formació no hauria escrit mai les seves memòries, i ens hauríem perdut l'únic testimoni d'un camperol que treballava la terra adelerat enmig de greus problemes econòmics i encara tenia esma d'escriure.

El primer poeta a què em refereixo és Mossèn Joan Planas i Feliu; situem-lo d'antuvi en el context de la Renaixença a través de dues cartes de Jacint Verdaguer:²

De Verdaguer a Josep Franquet i Serra (llibreter de Girona)
Barcelona, 7 de febrer de 1896

Mon bon amich y confrare:

Com la mort fa de les seves en aquestes terres de Girona! Deu los tinga al cel als Srs. Girbal y a Mossén Planas!

Quan m'enviaren el periòdich anunciant sa mort, no feya gaires dies havia vingut a aconsolar-me en aquesta casa, ahont vós fóreu dels primers a dur-hi consol. Poch pensava jo que no ens veuríem més.

Me recità de memòria una falla seva que semblava feta per mi en les presents tribulacions. Me faríeu el favor d'envia'm, si us és possible trobar-la? Son títol era "L'àliga y lo rossinyol". Tal vegada s'estamparà amb alguna altra poesia que se m'ha dedicada aquesos temps.

Grans mercès per la defensa que heu feta de mi per Girona.

Deu vos ho pach, ja que no pot vostre amich de cor

Jacinto Verdaguer, pbre.

² *Epistolari de Jacint Verdaguer*, Volum IX (1894-1896), a cura de J.M. de Casacuberta i J. Torrent i Fàbregas, Barcelona 1986.

De Verdaguer a Cosme Vidal

Barcelona, devers 10 de febrer de 1896

...Veli'n aquí dues altres, de poesies; la una és d'un capellà poeta que acaba de morir y era dels qui em defensaven en l'Empordà...

Els poemes de l'autor que ens ocupa van ser editats tal com esmento: *Semprevives. Poesies de Mossèn Joan Planas y Feliu*, Figueres, Imprempta de "La Veu de l'Empordà", 1910. Pròleg de Mossèn Joseph Pou y Batlle, de Girona.

Es publicaren gràcies a l'interés de la seva germana, Concepció Planas. Mossèn Joan Planas i Feliu nasqué a Santa Coloma de Farners, el 12 de juny de 1847, estudià al Seminari de Girona; va ser vicari de la parròquia de Figueres, ecònom de Begur, i després rector altra vegada de Figueres -per oposició- on restà fins a la seva mort, el 5 de gener de 1896. L'any 1881 fundà i dirigí el setmanari "La Vetllada", publicat a Girona, i, segons notícies de Mossèn Josep Pou, el primer setmanari català editat en aquesta ciutat³.

El volum de *Semprevives* consta de 41 poemes, 38 dels quals són poesies originals, dues traduccions d'Horaci, i una "imitació de Lammartine", amb mots de l'autor.

Els poemes d'Horaci que traduí Mossèn Planas són el famosíssim èpode II, *Beatus ille qui procul negotiis*, i l'Oda XIV del llibre segon, *Eheu fugaces, Postume, Postume / labuntur anni....* Em permetreu de llegir-vos els primers versos d'ambdós poemes:

Ditxós qui lluny del mundanal bullici
Tal com la gent de l'avior vivia,
Llaura amb sos bous la paternal hisenda
Lliure del tot de la punxant cobdícia.

Com podeu observar, el traductor s'ha decantat vers el decasíl.lab català, amb rima assonant en els versos parells. En canvi, en la versió de l'oda ha triat l'estrofa de quatre versos amb rima perfecta:

Ay Posthum, mon amich, quan amb prestesa
passen los anys! Ni'l sentiment detura
Les arrugues del front, ni la vellesa
Que avansa sens pietat, ni la mort dura.

³ En tot cas, un dels primers; el precediren dues publicacions humorístiques, "Allò" i "El punt de les donas (sic)" segons Joan Guillaumet, *La premsa de les comarques gironines*, Ed. Selecta, Barcelona 1977.

No m'he proposat de fer-ne una anàlisi completa ni una crítica, de les traduccions del rector figuerenc, sinó adduir-ne alguns exemples que em semblen dignes d'esment; d'antuvi diré que, al meu entendre, és més interessant la del *Beatus ille*, que presenta una gran riquesa de vocabulari i alguna troballa saborosa, com la traducció de *uomerem inuersum* per “capgirada rella”, o l'empordanesa “citra”.

Pel que fa a la *afra auis*, que François Richard tradueix per “pintada”, Planas l'anomena “la polla índia”, i l'*attagen ionicus* el faisà jònic - el francolí. Crec que en el primer cas, és més exacte el mot pintada, car és d'origen africà, l'ocell. El nom de faisà de la Jònia, en canvi, fidel a l'original llatí, és molt avinent per al francolí; encara avui el francolí viu a Xipre i a l'Àsia Menor; dissortadament va desaparèixer dels Països Catalans, aquest ocell comparable a la perdiu, a causa de l'excessiva cacera⁴; era una presa cobdiciada i fàcil d'atrapar. Els reis catalans eren molt afeccionats a aquesta mena de cacera, i dictaren sovint decrets per protegir el francolí, amb un llarg període de veda; encara ho fa l'arxiduc Carles d'Austria al segle XVIII. Espero que em disculpareu aquest *excursus* sobre el *francolinus francolinus*, motivat per la meua gran afecció als ocells.

Tornant a Mossèn Planas, es pot afirmar que la seva versió té la virtut de la concreció en les paraules, i, si alguna us pot semblar a la primera lectura menys fidel, el seu sentit resta justificat pels versos que la segueixen. Així, en aquesta estrofa tan reeixida:

Plau descansar ja en l'arrelada molsa,
 Ja sota l'ombra d'una vella alzina,
 Mentre del cim d'esqueis salten les aigües,
 En les obagues los aucells refilen
 Y les fonts cristallines remoregen,
 Tot lo que al son tan dolçament convida.

El mot “esqueis”, tan concret, “clap de roca que presenta una superfície clivellada”, que tradueix, un xic lliurement, *ripis*, se situa perfectament en el context del segon vers que el segueix, *fontesque lymphis obstrepunt manantibus*, ja que sense claps de roca viva el soroll de les font no seria ressonant.

Així mateix el sentit i fins i tot gairebé la música de *boues collo trahentes languido* queda ben reflectit en el vers “veure los bous com amb pau-

⁴ Ha estat reintroduït a l'Espuga de Francolí.

sada empenta". I hem de recordar que Mossèn Planas no tenia els mitjans lèxics de què els escriptors i traductores hem disposat després; tenia, però, la llengua viva al seu abast i un afinat sentit per triar entre aquesta "paternal hisenda" del català.

Pel que fa al *Carmen* de Pòstum, tan sols adduiré la darrera estrofa:

Cécubs que guardes amb cent claus reclosos
 Un hereu més rumbós beurà amb delícia
 Y'l sol arruixarà amb vins més preciosos
 Dels qu'alegran la cena pontificia

Aquest vi dels pontífexs romans, és el que el doctor Joan Bastardas associa al vi aigualit del bisbe i protector de l'Arxipoeta en la seva interessantíssima *Nota sobre la recòndita presència de la poesia clàssica en la lírica llatina del segle XII*, publicada a la miscel·lània d'homenatge a Martí de Riquer.

(1902-1968)

El poeta Carles Fages de Climent tingué les seves arrels familiars a Castelló d'Empúries i la Selva de Mar, encara que va néixer a Figueres. Entre els seus llibres esmentaré *Les bruixes de Llers*, *Primer i segon llibre de sonets*, *Balada del Sabater d'Ordís*, i *Climent*; es doctorà en Filologia Clàssica amb una tesi sobre el paisatge en la poesia d'Homer. Té encara molts poemes inèdits, entre ells els populars epigrames -influència de Juvenal, potser- i un llarg poema èpic titulat *El somni de Cap de Creus*.

Ultra el recurs sovintejat al mite grec, sobretot en la *Balada del Sabater d'Ordís*, es complau en els cultismes llatins com a forma d'èmfasi poètic. Gran cisellador del vers, excel·lent coneixedor de la llengua, no vacil·la a agermanar en els seus sonets els mots de caire popular amb les formes més artitzades, i no ho fa per necessitats mètriques, sinó per elecció estètica. Un exemple n'és el poema "Crepuscle" (II)

Treu lluc la tòria escadussera,
 amb ull d'espart la mula mou la sínia
 i, episcopal, esclata l'albergínia.

Un enciam de vidre esponja l'era.
 Ara és l'instant que un núvol guia Phebus
 i la quadriga se l'enduu un efebus.

Aquest contrast –o unió entre l'estil *gracilis* i el *grauis* es troba natural quan s'ha conegut el poeta, o bé en llegir el discurs que pronuncià davant dels seus convilatans de Castelló d'Empúries: “De vegades, a mitja tarda, amb els guants i les espadenyes, enfilo el corriol dels horts, tota vora del rec del Molí, d'una finor de reflexos incomparable”.

Com a curiositat afegiré que arribà a crear l'adjectiu *sin.lagmàtic*, grecisme que no crec que hagi fet servir cap més poeta.

En el sonet XII del Primer Llibre, on trobem el record d'Horaci, no empra cap forma moderna per evocar el seu *Beatus ille* sinó que deixa l'adjectiu *beat*, prescindint de les seves connotacions:

(XII)

Beat aquell qui pot amb verda molsa
del propi bosc afaïonar el pessebre

Troblem també les formes *venust* (IX), *igni* (X), *vetust* (XXVIII), *eglogals* (XII), *senectut* (III), *urbs* (2,VI), *argentifers* (VIII), *arúspex* (XXIII), *connubi* (2, XIV), totes elles en els seus sonets. El ressò llatí de vegades encara és més insistent, com en el “Sonet nupcial” dedicat a la filla:

Canti el cor estrofes d'Ovidi.
Rep el pare l'òscul de costum.

En el poema “Elegia a les amades mortes”, encapçalat amb una cita bíblica llatina, *Atollite portas principes uestras*, del salm XXIII, el poeta hi introdueix la forma inusual i arcaica “puel.les” en el context d'un estil *grauis* amb la nota irònica de “canyiuales”

Obriu, prínceps, les portes de la ciutat que bronz
pel vent de les sagetes: les puel.les colltortes
per la mort, ressurgeixen al pas de les escortes
dels cavallers canyiuales de rutil.lants perpunts.

L'únic poema del llibre emmarcat a Barcelona, és dedicat a la “Plaça del Rei” i al record de la ciutat romana i del mont Tàber:

Plint esvait de Júpiter romà,
Tàber vetust, seny de Favència Pia

on *seny* té el sentit mariner de senya, punt de referència, senyal.

Situat en aquest context, ja no ens fa estranyesa topar amb un poema tot ell inspirat en l'anècdota transmesa per Aulus Gel·li, II, 12, de *Les nits*

àtiques, ens conta que el cònsol Cató, el vencedor d'Empúries, és derrotat per la tramuntana: *Cercius, cum loquare, buccam osbtinet*. El sonet duu per títol "El pou de Cató" i val la pena de recordar-lo sencer:

Fa dos mil.lenis, frec de la muralla,
vora aquest pou, Porci Cató solia
contemplar un bleix de sol en agonia
crepuscular. De la recent batalla

oblidadís de murtra, s'emmiralla
en l'esbarjós cristall de la badia.
Els triumvirs li feien companyia,
recés del vent que xiula, brunz i calla.

El vencedor s'allisa les purpúries
gires de llana de la toga. -Sense
la tramuntana, fora bella Empúries

-diu- aquest buf que ni el Senat pot vèncer.
Mentre una rauxa irònica traboca
quasi el trirrem, i al cònsol clou la boca.

Apèndix

Joan Planas i Feliu

Oda II de les *Epodes*

Ditxós qui lluny del mundanal bullici
Tal com la gent de l'avior vivia,
Llaura ab sos bous la paternal hisenda
Lliure del tot de la punxant cobdícia.
Ni mou son cor lo fer clarí de guerra
Ni tem del mar les bramulantes ires,
Y fuig dels plets y les soberges cases
Hont los potents de la ciutat habitan.
Mes ell n'ajunta ab enlairats pollancre
Pàmpols nascuts de la sarment vehina,
O del arbre podant la branca inútil
L'empelta amb tanys de més gentil florida.
O'ls mugidors remats joyós contempla

Que errants pastoren per la vall joliua,
 O l'expremuda mel posa en les gerres
 O tondeix les ovelles enflaquides.
 O quan son cap guarnit de dolces fruites
 N'aixeca Auctumno per los camps y vinyes,
 Gosa trencant les empeltades peres
 Y lo rahim de purpuroses tintes.
 Dons qu'ofereix a tu, Príap alegre,
 Y a tu, lo vell Silvà que'ls termes guies.
 Plau descansar ja en l'arrelada molsa,
 Ja sota l'ombra d'una vella alsina,
 Mentres del cim d'esqueis salten les aigües,
 En les ubagues los aucells refilan
 Y les fonts crestallines remorejan,
 Tot lo qu'al son tan dolssament convida.
 Mes quant l'any hivernós del tonant Júpiter
 Plujes y neus sobre la terra envia,
 O empeny d'así d'allà ab sa canillada
 Als fers senglars vers lo parany que'ls priva,
 O para en lleuger tronch les fines teles
 Pels tords engolosits trampa amanida;
 Y a la poruga llebra y a la grua
 Caygudes en lo llas caça amb delícia.
 ¿Qui los crudels neguits que l'amor dóna
 Entre eixes pures diversions no oblida?
 Y si casta muller cuyda la casa
 Y'ls dolsos fills, com la muller Sabina
 O, com del bon treballador d'Apulla
 L'esposa per los sols emmorenida,
 Y'l foc sagrat d'antics boscats arregla
 Al punt que son marit cansat arriba;
 O tancant en la cort l'alegra ovella
 Dels plens mugrons la dolça llet destila
 Y amaneix les viandes no comprades
 Tranyent lo vi de l'any en dolça citra.
 No'm plauen més les ostres de Lucrino
 Ni'l turbot o l'escar, si algun n'arriva
 De los mars de llevant, quant la tempesta

NOTES SOBRE DOS POETES LLATINISTES EMPORDANESOS

Al temps d'hivern a nostra platja'ls tira:
Ni la polla índia ni'l faisà de Jònia
Cumpleixen lo meu gust tant com l'oliva
Collida de les branques ufanoses
O la rosella que en los prats se cria
Y la malva pel cos tan saludable
O'l xai que en les Termals se sacrifica,
O'l cabrit arrencat a la llopada;
Y en mitg d'eixos brenars, quina alegria!
Véurer com les ovelles cap a casa
Tipos de pasturar corrents caminan
Véurer los bous com amb pausada empenta
La capgirada rella amb pausa arrian,
Y a la llar resplendent voltan la colla
D'esclaus, servey d'una potent família.”
Quan hagué dit això l'usurer Alphius,
Ja a punt d'emprendre la pagesa vida,
Recull al fi de mes sos interessos
Y al mes entrant ja'ls torna y negocia.